

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך טז, תשכ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

כינוי השלילה

לא נזעקתי לגולל את הפרשה, ושהזכרתיה בכותרת המאמר, אלא משום גודל הפרצה, שנתגלתה לי בימים אלה. הקורא בסיפורי קאפקא, שיצאו עתה בתרגום עברי, ייתקל באחד מפרקי ה"התבוננות", המתורגמים בידי דן מירון, במשפטים כגון אלה: "קהל של אף-אחדים", "הייתי עורך טיול בתברה שכולה אף-אחדים", "איך נדחקים האף-אחדים הללו זה אל זה" (פרנץ קאפקא, סיפורים, הוצ' שוקן, עמ' 16). שעשועיו הגאוניים של קאפקא, אמן הלשון הגרמנית, שבמקורם נתגבש כאן האפס (niemand) ע"י ריבוי (Niemande) ונתהווה בו יש מאין, תוך אקרובטיקה אמנות-לשון, השואבת בנאמנות מתוך היש שבמכמני הגרמנית — זכו כאן ללבוש עברי נלעג, שיש בו משום השפלת לשוננו לדרגת שפחתם של עמי-הארצות; ועם זאת ספק הוא בעיניי, אם אותם עמי-ארצות, שלשפתם ירד המתרגם, יבינוה בכלל.

המושג הנדון כאן הוא כינוי (בלשון אחרת: שם-גוף), הבא לשלול עצמים כל שהם (היותם או פעולתם) מכול וכול. בדוגמה הנ"ל המדובר הוא בתחום האדם או החי בכללו. בגרמנית niemand הוא שלילתו של הכינוי הסתמי jemand, ושניהם מכילים את העצם man ("איש"), אלא שזה סותם ואינו מפרש איזה ("איש-שהוא", מי-שהוא), וזה שולל כליל ("איש לא"). באותה הדרך נהגת האנגלית לסתום את העצם (אדם) ע"י somebody ולשללו ע"י nobody. בדומה

לכך נתהווה כינוי השלידה גם בלאטינית : ne-homo > nemo
 («לא איש») — ובשפות הסלאביות מתוך הרכבת השלילה
 על הכינוי הסתמי-השואל, כגון בפולנית ni-kto > nikt
 («לא מי-שהוא», איש לא). במקביל לכך ישלל כל עצם
 דומם ע"י הרכבת השלידה על שם-עצם או כינוי סתמי
 («שואל») : באנגלית nothing («לא דבר»), בלאטינית nihil («לא
 מקצת», לא-מאום»), בגרמנית nichts («לא דבר») ni-wiht(es) >
 בפולנית nic («לא-מה-שהוא»).

בכל הדוגמות דלעיל הכינוי הוא ש מ נ י , בא במקום
 ש.ם. אך אפשר, שיבוא גם כינוי שלילה תוארי באותן
 הדרכים ויצטרף כתואר אל שם מסויים —
 בלאטינית : nullus (populus) — לא-שום (עם) ;
 בגרמנית : kein (Volk) (> nich-ein = לא-אחד) — לא (עם) אחד ;
 באנגלית : no (nation), not ...any (nation),
 כינוי תוארי זה משמש את המתכוון לשלול לא את הכול ,
 אלא את כל העצמים מסוג מסויים (כגון «עם»).

כך דרכה של מחשבת האדם בכל אומה ולשון. כשהאדם
 מתכוון להצביע על מציאות או על פעולה לגבי עצם, שאין הוא
 יודע או אין הוא רוצה לפרשו, הריהו מביע זאת בכינוי
 סתמי (או מעין זה) ; כשהוא מתכוון לשלול מציאות או פעולה
 כזאת מכול וכול, יבטל גם את העצם הסתמי ע"י הוספת
 השלילה. כך נוהגת גם לשוננו, אלא שעל פי דרכה

---

1. תוך שלילת ullus = אחד" בהקטנה.

עליה לצרף את השלילה אל הנשוא (הפועל או גם השם) שבמשפט — ע"י שלילת הנשוא בלבד נשללת העובדה כולה (המציאות או הפעולה) בעצם כל־שהוא.

במשפט חיובי, שנושאו סתמי, נאמר אפוא: „מִי־שהוא היה כאן“; „נשבר מה־שהוא בבית“; „נער איזה־שהוא (כל־שהוא) בא אלינו“; „ואבותינו (ואף בדורות האחרונים!) נהגו גם לומר (לכתוב): „נשבר כלום בבית“; „שום נער בא אלינו“². זיש שתפקיד הכינוי הסתמי מוטל על שם או על מספר תוארי, שנשחקו בשימושם היום־יומי, עד שאבד תוכנם המהותי ונשארה מהם ממשות סתמית בלבד. באמרנו: „בא אדם ורצה דבר (דבר־מה)“, „היה איש אחד בבוקר“ — אין אנו מתכוונים עוד למהותם של „אדם, איש, דבר, אחד“ (כשם שגם האנגלי אינו נותן עוד את דעתו על body ועל thing באמרו nothing, nobody), אלא לאותם הכינויים הסתמיים, כמו מי־שהוא, מה־שהוא, כל־שהוא שבמשפטים הקודמים.

ואם נשתמש באותם הכינויים הסתמיים, אך נש לול את הנשוא במשפט — אז, ורק אז, נביע אותו דבר עצמו, המובע בלשונות האחרות ע"י שלילת־הכינוי או כינוי־השלילה, כלומר היפוכן של העובדות, שהבענו במשפטים החיוביים הנ"ל: „איש לא היה כאן“; „לא נשבר כלום בבית“; „שום נער לא בא אלינו (לא בא אלינו נער כל־שהוא)“. הווי אומר: ע"י שלילת הפעולה או המציאות אף לגבי

---

2. ר למשל „לשונוג" ט', 319.

העצם הסתמי, דהיינו ע"י הבאת הכינוי הסתמי בתוך משפט שלילי, נשללים בעקיפין כל העצמים שבעולם לגבי אותה פעולה או מציאות. כי פירושו של משפט שלילי כזה הוא: לא רק כל עצם ידוע, שעשוי לעלות על דעתנו (כגון רהיט זה או הכלים ההם — לגבי השבירה), אלא אפילו עצם סתמי, כל-שהוא, שאין אנו עומדים להעלותו על דעתנו בכלל, מוצא מכלל האפשרות הנדונה — והרי זו השלילה מכול וכול.

אך לא תמיד נראית לנו היום אותה כוונה חד-משמעית. דו-משמעיות עולה על דעתנו, כשהסתמיות מובעת ע"י מלה, שאינה כינוי חד-משמעי, אלא שם-עצם או מספר שנשחקו, כאמור, משום שמשמעות מסוימת של שם-העצם (במשפט החיובי!) או של המספר (במשפט-השלילי!) נשמעת לנו מתוך המלים „איש, דבר, אחד“. בשמענו „איש עמד בחוץ“ הננו נוטים לחשוב, שכוונת האומר לאיש דווקא (ולא לאישה, לילד...!)! לפיכך, אם כוונת האומר לציון הסתמיות, יוסיף מיד את הכינוי אחד: „איש אחד עמד בחוץ“. ואעפ"י שיקר הטעם נשאר בשם איש, ואחד נגרר עמו בטעם מועט בלבד (כי אילו הוטעם יותר, היה חוזר להיות מספר!) — דיה הוספה זו להעביר את כוונתנו לסתמיותו של העצם ולהחליש את עצמותו ומהותו, כלומר דיה לעורר בנו שוב תחושת הכינוי הסתמי. במשפט השלילי דווקא אחד גורם לדו-משמעות, כפי שניווכח, בשללנו אותו משפט עצמו: „איש לא עמד בחוץ (לא עמד איש בחוץ)“ משתמע כרומו בפירוש לעצם סתמי, ואילו „איש אחד לא עמד בחוץ (לא עמד איש אחד

בחוץ) "נראה משמיענו מספר. ותן דעתך, שאין אחד
 במשפט השלישי נגרר עם השם, כבמשפט החיובי, לפי המקובל
 בדיבורנו! הטעמים לכך הם בתחום הפסיכולוגי, ואין כאן
 המקום להאריך בזאת. מכל מקום — ע"י הוספת מלת הריבוי
 (ואולי מטוב לכנותה כאן "מלת רבותא") אף, אפילו, גם
 במשפט השלישי (אף-איש אחד לא עמד בחוץ, לא עמד אפילו-
 איש אחד בחוץ) נמצא המוצא לסילוק הדו-משמעיות. ויתר
 על כן, כוונתנו לאותה שלילה גמורה נתחזקה והודגשה יותר:
 ע"י שלילת המספר דווקא, המספר הנמוך ביותר, הגענו
 לאפס ברור ממש. והואיל והחזרת משמעות המספר למלה
 אחד גוררת עתה ממילא גם החזרת מהות העצם (איש)
 לשם, נמצאה לנו בכך דרך להדגשת אותה שלילה גמורה
 לגבי עצמים מסוג מסוים, שכינוי תוארי מתלווה
 אליהם כרגיל, ולגביהם בלבד (שהרי בשלילת הכול
 הכיניים הסתמיים חד-משמעיים הם, ואין מקום למלת
 הריבוי!).

"לא-היה כלום", "לא-היה דבר" — ממעט את כל

העצמים שבעולם, את הכול;

"לא-היה שום פרח (פרח כל-שהוא)" — ממעט את

כל העצמים שבעולם מסוג הפרח בלבד;

"לא-היה אף-פרח אחד" — ממעט את כל העצמים

שבעולם מסוג הפרח בלבד, בהדגשה.

בדרך חדשה זו עלינו לתת את דעתנו על שני דברים

בעלי חשיבות מכרעת בלשונונו.

1) אם שחיקת המספר לכינוי סתמי גורמת להחלשת הטעמתו (ולהפך, הגברת טעמו הופכתו שוב למספר), כפי שראינו לעיל — מלת הריבוי אין לה הטעמה כלל במשפט, עפ"י עצם מהותה כמלת חיבור, ותהא אשר תהיה (אף, אפילו, גם), ותהא הטעמתם של שאר חלקי המשפט אשר תהיה, בהתאם לכוונתנו, למידת ההדגשה הרצויה לנו ולמידת ההתרגשות המצויה בנו. נמחיש זאת במשפט אחד, בסמננו את הטעם הרגיל ע"י קו, את הטעם המוגבר ע"י שני קווים, את הטעם המוחלש ע"י קו מוסגר, ואת היעדר הטעם ע"י מקף בלבד (לשם הפשטות אוותר כאן על צד האינטונציה המוסיקלית):

לֹא־הִיָּה אֶף־פָּרַח אֶחָד — להדגשת העובדה השלילית
בדיבור הרגיל;

לֹא־הִיָּה אֶף־פָּרַח אֶחָד⁽¹⁾ — להבלטת הכישלון בחיפוש
אחר פרחים;

לֹא הִיָּה אֶף־פָּרַח אֶחָד — תוך "דקלום" המפגין
השלמה עם הכישלון;

לֹא־הִיָּה אֶף־פָּרַח אֶחָד — להבעת אכזבה מן הציפייה
לפרחים;

לֹא הִיָּה אֶף־פָּרַח אֶחָד — באכזבה מרה מן התקווה
למצוא אחדים לפחות;

לֹא הִיָּה אֶף־פָּרַח אֶחָד — תוך התגוננות מפני האשמה
ברשלנות;

לֹא הִיָּה אֶף־פָּרַח אֶחָד — ב"דקלום" ריגושי כנגד
התקפת ההאשמה.

ועוד רבות האפשרויות. תמיד תצורף מלת הריבוי, ללא טעם, אל שם העצם, שהמספר אחד אחריו; רק ריגושויות

יתרה, החורגת מגדר דיבור טבעי, עשויה להפרידה ולהטעים גם אותה.

(2) אף, אפילו, גם (ובכל המשפטים ניתן להציגן זו במקום זו), כשלעצמן, בעצם תפקידן כמלת ריבוי, חיו ב יות הן, אף במשפט השלילי. בזאת ניווכח על נקלה, אם בכל הדוגמות הנ"ל נתעלם רגע מן הנשוא השלילי — כגון אם נכסו בידנו — וניתן דעתנו על היחידה הנותרת בלבד, עם ידיעתנו, שאין, זה המשפט בשלמותו: יחידה זו חיובית, גם לאחר שנבטא את השלילה, אם אך נצליח להשתחרר מהשפעתה הפסיכולוגית. כמובן, אם נישאר מושפעים מן השלילה, כלומר נגרור אותה בתודעתנו (על אף כיסוי היד) אל היחידה החיובית, נגיע שוב אל אותה הנעימה של שלילה גמורה ומודגשת לגבי העצמים מהסוג הנזכר (פרח).

מהאמור עד כה נובעות המסקנות האלה לגבי שימושה של אף (אפילו, גם) בתחום ענייננו הנדון.

(א) במשפטים חיו ביים אין לה מקום כלל, שהרי שם אך תרבה לנו סוג נוסף («אף-פרח היה, היה גם פרח» — מלבד עצמים מסוג אחר), ואין זה מענייננו כאן.

(ב) במשפטי שלילה טוטאלית אין לה מקום כלל — שהרי אלה אינם מציינים עצם מסוג מסוים, שנבוא לרבותו לשלילה גמורה, אלא שוללים את הכינוי הסתמי (איש לא-היה, לא-היה דבר); הוספת מלת הריבוי אפוא אך תהפוך לנו את הכינוי הסתמי לשם-עצם מסוים («אף-איש לא-היה» — כנגד ילד למשל), והלא אין זה ברצוננו כאן; והלשון תהיה דו-משמעית, ואין זה רצוי לנו.

ג) במשפטי שלילה חלקית, הבאים לשלול את כל העצמים מסוג אחד —

(1) שוב אין לה מקום, אם נשתמש בכינוי מסוים (תוארי) ברור על-יד שם-העצם («לא-היה פרח כל-שהוא», «שום פרח לא-היה»), שהרי הצירוף יהיה חסר טעם, או ירבה, שוב, סוג נוסף לשלידה, במקום כל העצמים של אותו הסוג («לא-היה אף-שום פרח» וכיו"ב הוא חסר משמעות, כלומר בלתי מובן, או ירבה גם את סוג הפרח לשלידה, נוסף על סוגים אחרים), ושוב לא זה ענייננו; (2) יכירנה מקומה לפני שם-העצם, המציין את הסוג, כשהמספר אחד אחריו, שהרי הקפת שם-העצם בצירוף אף... אחד (אחור וקדם!) תרבה לנו את כל העצמים, עד לאחרון (אחד), לצורך השלידה המובעת במשפט; וזאת מגמתנו!

נכון אפוא לומר, שצירוף אף... אחד (גם... אחד, אפילו... אחד) אין לו מקום אלא במשפטים ממין (ג) הנ"ל, ושאין צירוף ממשי אף-אחד בלשונו הרגילה בכלל, אלא כשמילת-החיבור (אף, גם, אפילו) באה לפני השם, והמלה אחד לאחריו. אמנם מי שיבנה משפט ממין זה בצורה המיוחדת «לא-היה פרח אף-אחד», משפטו יהיה נכון ומובן, אך הוא ייראה בעינינו כמליץ (בשירה נמצא כגון זה). כי על כן, אין ספק, שבכל צורה שהיא שייך אחד אל השם, בהיותו תואר (מספר) לו.

יוצא מכך זה מבע-לשון, המציין את הסוג בעזרת ן

היחס :

„אף-אחד מהם לא היה“, „גם-אחד מאלה לא ראיתי“,
„אף-אחת מבנות המוסד לא הצטרפה“, „אפילו-אחת מערינו
הגדולות לא נפגעה“.

ואף צירוף זה יוצא מן הכלל למראית עין בלבד.
לאמתו של דבר, הרי זו תוצאת ההכרח להקדים את המספר
אחד לפני ציון העצם („אחת מערינו“ — כנגד „עיר אחת“),
אבל גם כאן המספר אחד מתייחס אל העצם, כמו בדוגמאות
דלעיל, ואינו צמוד למלה אף מצד העניין.

לכאורה, אפשר להצביע על מבע-לשון אחד, והוא
הרווח מאוד בלשון העם: אף-אחד כקיצורו של „אף-איש אחד“
(אין אף-אחד, לא-היה אף-אחד). לכאורה — כי לא נוכל
להשלים עמו. בעקבותיו של הקיצור נהפך המספר התוארי
לשם-עצם. עקרונית אין רע בקיצורים של מבעים, אף לא
בהפיכת תארים לשמות-עצם. אולם במקרה דגן מבע הלשון
נהפך והולך למטבע לשון קבוע, ותופעה זו אינה רצויה, ואין
לאשרה ולקיימה. ושלושה טעמים לדבר: א) ביטוי זה, כשם-
עצם או ככינוי שמני, מיותר הוא, ואינו אלא דוחק את רגליו
של איש או שום איש, שנתהוות מתוך לשוננו כחוק והוא
ברור וחד-משמעי יותר ממנו. אך גרוע מזה — ב) הוא עשוי
לדחות ולהשכיח את השימוש בו בעצמו במשמעותו
הראשונית והנכונה, הדרושה לנו במשפטי-השלילה החלקיים
כנ"ל. וגרוע משניהם — ג) כמטבע לשון הוא מטעה את העם
בהבנת המלה אף ובשימוש בה, שלא כמשמעותה בלשוננו,
ומתעה את העם לחדש שיבושי לשון אחרים ולעקור שימושי
לשון נכונים (כלומר, מסורים מדורות וקיימים עדיין כחוק).

הרוצה לעמוד על מהותם של שיבושים אלה, יתן את דעתו על המהפכה בדרכה ובמהותה של המלה אף (לעומת מה שהסברנו לעיל). היא נעשתה מוֹטְעַמַת, אף משכה אליה את ההטעמה העיקרית, ולרוב גם מוגברת (אף אחד); כלומר, לא עוד מלת חיבור היא, אלא מלת טעם, בעלת משמעות של... כינוי (!), וצירופו אל המספר (או הכינוי?) אחד נעשה חסר טעם בלשוננו. הטעמתה הבלתי־מוצדקת אף גררה והעבירה אליה את נעימת השלילה, שלא הייתה בה מעולם; וכך יצרו להם עם תועי לשון, בהיגררם אחר עם לועז, כינוי של לילה, פשוטו כמשמעו, מתוך מלה של ריבוי. והנה עוד צעד אחד: אף נשתחרר משותפו לגמרי ונעשה אדון לעצמו להיות גם כינוי שלילה תוארי. אכן התל בנו בלעם הרשע, כי... „נחש ביעקב וקסם בישראל“: הוקוס! — ויש לנו תחליף לכינוי השלילה הלועזי nemo, niemand, nobody („אף אחד“); פוקוס! — ויש לנו תחליף גם לכינוי השלילה התארי nullus, kein, no („אף“). וללא עמל ויגע! אין צורך עוד בשלילה כמשפט — ממש כבלשונות ההן — ולא איכפת לנו כלל, אם ח"ו פגענו בדרכי לשוננו אנו, או סילפנו בה משמען של מלים ותפקידן. מעתה כל הרוצה יבוא וייטול: על השאלה „מי היה שם?“ תשיב בקצרה (ואל תטרח!) — „אף אחד“; ועל השאלה השנייה „מה אמרת?“ — „אף מלה!“! והרי הדרך פנויה לפניך ל„יצירות“ נוספות: niemand אחד — „אף אחד“; שניים — „אף אחדים“; שלושה ויותר — „אף אחדים“; kein (בזכר) = אף; אם ניוקק מאוד להבלטת מין נקבה —

„אפה“; ובשעת הצורך לרבים — „אפיס“. וכי תאווה נפשך, תלה בהם גם ממלות־היחס הבאות בידך, כגון „באף מקום“, „לאף חבר“, „מאף אישה“ ועד כהנה וכהנה, ואל תחוש, שאין אתה רשאי לעשות כן במלות החיבור האחרות („בגם“, „לגם“, „מאפילו“ לא יערבו לאחזינו). אם לא יפריעונו המדקדקים, נחת רוח נעשה להם. לא נדחק את רגלי שום, ננהג בו כבאף; ואם גם אין השום נוח לאף, לדעתם של אניני הטעם, הזוכרים את השומים מעם לועז, לא יחר אפם על איתודם המלא בדייסה אחת: „אף מלה“ ו„שום מלה“ היינו הך (ושוב תוך התעלמות מצביונו החיוני של הכינוי הסתמי שום!) — ושלום על ישראל! ואם יטריחו עלינו המדקדקים, ניתן ראש ונשוב אל „החכמים מתארי הלשון“. הללו, שמבטיחים לדורשיהם, כי אין דקדוק הלשון בעברית מלשון „דקדק“ בלשון העברית, אלא מדע, הבא לתאר את אשר לא תואר לו, יורו היתר על כל העולה על רוחנו — והיו תהיה!

אך אם אין ברצוננו להצחיק „לשון צחות“, שציוו לנו אבותינו, לא נפרצנה לכל רוח מצויה בין הגויים, ולא נפקירנה למשלח שור ולמרמס שה. אפילו נתעלם ממסורת הלשון ומדקדוקה ההיסטורי, דינו לשאול כמה שאלות מעשיות, העולות אף מתיאוריה של הלשון והמדוברת היום, אלא שבוודאי אין מן ההכרח ולא מן התבונה לצמצם את המושג „עברית מדוברת“ ללשון „ההמונים“, המחקים את כל הלעזים חיקוי של קוף, ולהוציא מכלל „המדברים“ את כל יודעי העברית ושומריה במשכילי האומה (כדרך שנוהגים

„המתארים“, כרגיל). אם „אף חייל“ או „שום חייל“ וכן אף אחת מבעים שליליים הם באמת — משום מה כל האומר „אף חייל היה שם“, „שום חייל היה שם“, „אף אחת ראיתי!“ יהיה בעינינו ובעיני עצמו כמתעתע³, עד שיוסיף את מלת השלילה (לא היה, לא ראיתי)? ואם נוכיח את זהותם של אף ושום, כביכול, ככינויי שלילה, בדרך ההצגה (המקובלת על ה„מתארים“), בדוגמה האחת: „אף חייל = שום חייל“ — מפני מה נירתע מלומר „שום אחת = אף אחת“ בדוגמה השנייה (בין שנאמר „שום אחת ראיתי“, ובין שנאמר „שום אחת לא ראיתי“)? ואם יעלה על דעתנו לומר „אף חיילת אחת לא ראיתי“ (והרי עדיין מותר לכלול משפט כזה בלשון המדוברת, בכל רובד לשוני שהוא!) — מדוע נהסס לומר במקום זה „שום חיילת אחת לא ראיתי“? ואם אמנם מוסכם הוא, כי אף הוא כינוי שלילה — מה נעשה במשפטים כגון „אף חיילים היו שם“ או „אף חיילים לא היו שם“ (ואף הם מותרים לבוא בקהל!)? הלא מתוכם אנו שומעים את הוספת החיילים על שאר שכבות ומעמדות, בין לחיוב ובין לשלילה — הנאמר אפוא שלמלה אף שתי הוראות שונות מן הקצה אל הקצה? ושמה נוסף, שמשמעה נקבע ע"י

---

3. אמנם מפי עולים חדשים, העמלים עדיין להעתיק מן הלעז שבפיהם למציאות לשוננו, נשמע גם משפטים כאלה, ואין אני יודע, אם בעיני המתארים כלולים הם במדברי הלשון המדוברת; מכל מקום, אם נשאל את פיהם של העולים עצמם, מן הסתם יודו, שעדיין אינם מדברים עברית שלמה.

המלה שלאחריה, אם ביחיד תבוא או ברבים? ואפילו נישאר
בתחום היחיד: שאל נא את האומר לפי תומו „אף חייל לא
ראיתי!” — „מה? אפילו חייל אחד לא ראית?”; הלא
הוא, לפי תומו, יודה, שאכן ירדת לסוף דעתו; כלום נסיק
אפוא, שהכינוי החיובי (לכל הדעות) אפילו אחד, יכול
לבוא במקום השלילי אף, ומשמעות המשפט לא תשתנה?
המסקנות מן השאלות האלה הן, שבלשונם של הטועים
בעברית אף שווה לשואם וגם שונה ממנו, ושניהם שליליים וגם
חיוביים; אף שווה גם לאף אחד ולאפילו אחד, אף כי האחרון
חיובי הוא תמיד; אף אחד יבוא גם במקום אפילו אחד, אם כי
אין אפילו כינוי בשום פנים, אלא מלת-חיבור בלבד. במלים
אחרות: אף הוא דבור וניגודו דבור והיפוכו, דבר
ושלילתו. מן הסתם יאמר ה„מתאר”, כי „הטועים” הללו
אינם טועים כלל בכוונתם הם ולא בכוונת-חבריהם, משום שהם
מודרכים ע”י ההטעמה והאינטונציה המלוות את המלה (כמובן,
רק אינסטינקטיבית, שהרי לעולם לא ייתנו דעתם על כך),
ושבמקרים של דר־משמעות יבקשו להם מוצא; מן הסתם
אף יתבע, שלא נתאר בעיות אלה תוך הזנחת גורמי ההטעמה
והאינטונציה. אולם ספק, אם כדאי, מבחינת תרבותנו
הלאומית (שהלשון היא חלק ממנה), להשקיע עמל רב כל כך
בהעלאתם של אותם חיי לשון אינסטינקטיביים, ש„המונים”
אף אינם מעוניינים לתת דעתם עליהם, לסף המודע, ע”י
תיאור מדעי מדוקדק כל כך (גם אם מעניין הוא ומפתה
לא פחות מחקירת לשונם של בעלי חיים אחרים, כגון
הדבורים ועוד). מכל מקום בוודאי אין אנו חייבים בכך, כל

עוד מוטלת עלינו החרדה לדקדוק אמיתי בלשוננו. נניח אפוא את הגיוונים האינסטינקטיביים-גרידא לאלה, שתרבותם בנויה על האינסטינקט בלבד, ואין הם נזקקים לגורמי ההכרה ולדברים של שכל ישר.

מכל מקום ברור, שאין מסקנות כנ"ל ניתנות להסברה וללימוד; ואף אם נלמדות הן בדרך אינסטינקטיבית, ברור, שאין הן ראויות לבנות עליהן את לשונם, המדוברת והנכתבת, של ההשכלה התיכונית והגבוהה, ועל אחת כמה וכמה של מורי העם ומדריכיו, הוגיו וסופריו. הללו חייבים לדקדק בלשוננו המסורה, בכלליה ובדקדוקיה, ואינם בני חורין לדקדקה ולדכדכה ולדלדלה. אין הרשות בידם להשפיל לאשפות והלשון כדי להקים את דלותה ואביונותה ולהושיבה עם נדיבי עמנו בהיכלי הספרות.

דן מירון עמד לפני בעיה קשה ורצינית, והיה עליו לפתרה ברצינות. הקושי יובן מתוך סיכום העובדות העקרוניות, שפיתחנו בדיוננו, ואף דרך הפתרון תובן מתוכו. (א) מה שמובע בלשונות אחרות ע"י כינוי השלילה, מובע בלשוננו ע"י כינוי סתמי (או מספר) חיובי, עם שליטת הנשוא.

(ב) דרכה של העברית להצמיד את השלילה לנשוא מנעה את התהוותם של כינויי שלילה בלשוננו כמעט כליל (שכן לא תורגש צורך בהם).

(ג) אף, גם, אפילו מילות חיבור הן, הנצמדות ללא הטעמה אל שם-עצם, שהמספר אחד מתלווה אליו, לשם הדגשת הריבוי (הרבחא), במשפטי שלילה חלקית

— הן באות אפוא להוסיף, ואך השלילה שבמשפט תגרום לכן, שהמוסיף גורע.

אולם קאפקא תבע מן המתרגם כינוי שלילה עברי דווקא, שיהא גמיש כל צורכו לבוא בכל המשפטים, שליליים וחיוביים כאחד, אף ייצור בהיסח הדעת את הגשר בין אלה לאלה ואת המעבר של כינוי השלילה עצמו ממושג שלילי למושג חיובי, תוך שמירה על צורתו השלילית ותוך מתן האפשרות להפוך תופעת יחיד לציבור גדול. ואין לשוננו דלה כל כך, ואין היא מסרבת להולכים בדרכיה, הבאים להעשירה באמת. בפי הדוברים עברית של ממש (שאם לא נביאים הם, בני נביאים הם) כבר נתהווה כינוי שלילה כזה, משהורגש הצורך בו, כמעט בהיסח הדעת, לשלילת העצמים הדוממים מכול וכול — הלא הוא הכינוי לא כלום, לא דבר וכיו"ב; ודוק היטב: לא „כלום“, הנפלט מפי הטועים מתוך „לא-איכפתיות“, שהרי כלום הוא כינוי חיובי, ממש כמו דבר, כאמור לעיל. לדוגמה:

א' — „מה מצאת שם?“

ב' — „לא כלום.“

א' — „ולא חיפשת וחיטטת שם כל היום?“

ב' — „כן, אבל לא מצאתי מאומה, ממש לא-כלום!“

א' — „חבל מאוד!“

ב' — „אין דבר!“

א' — „בכל אופן, תודה רבה לך, שטרחת בשבילי.“

ב' — „על לא דבר.“ (כך! ולא „אין בעד מה“, שהוא

מטבע לשון יידיש!).

באותה דרך עצמה — הצמדת השלילה לכינוי הסתמי והפרדתה והחזרתה אל הנשוא, לפי הצורך (לא־מצאתי כלום, ממש לא־כלום) — ניצור את הכינוי לשלילת העצמים החיים מכול וכול: לא איש או, לפי הצורך, איש לא (כלומר בהשמטת הפועל: איש לא...); ובמספר רבים, תוך שעשוע סגנון, לא אנשים. הבה ונתרגל זאת במשפטים כגון דלעיל. "את מי מצאת שם?" — "לא איש." — "ולא חיפשת...?" — "כן, אבל לא מצאתי איש, ממש לא־איש (או: איש לא)." בסופו של דבר, עשינו בדיוק את אשר נעשה בלשונות הגויים, אך בהתאם לדרכי לשוננו; ובעל חוש הלשון יחוש גם בסגולתו של כינוי השלילה שלנו להביע, שהאפס מתגבש והולך ומעלה קרום של מושג חיובי, מסתורי או דימוני וכיו"ב. המשיב על תודה "על לא דבר" עשוי לרמות, כי לאמתו של דבר "הלא דבר הוא"⁴, אך אין הוא ראוי לתודה עמוקה כל כך! והמשיב "ממש לא איש" עשוי לרמות, ברוחו של קהלת מודרני, שהמוזמן לך לחברה בחיים אינו איש, כי אם לא־איש, ממש ציבור לא־אנשים. והרי כאן הקטע הקאפקאי בשלמותו, לפי תרגומו של ד"מ⁵, תוך החלפת האסימון אף אחד במטבע לשון עברית (שם הקטע "טיול בהרים"):

"אינני יודע", קראתי בקול ללא צליל, "אני אינני יודע. אם לא יבוא איש — ובכן, איש לא יבוא. לא עשיתי רעה כלשהי לאיש, איש לא עשה לי רעה כלשהי, אבל איש אינו רוצה לעזור

4. עי גם שמואל א י, כט.

5. לא באתי לבדוק את טיבו הספרותי; אין לי עסק אלא

בשאלה לשונית אחת.

לי. קהל של לא־אנשים. אבל בכל זאת אין זה כך, רק זאת שאיש אינו עוזר לי — שאם לא כן, היה זה קהל נחמד של לא־אנשים. ברצון רב — ומדוע לא? — הייתי עורך טיול בחברה, שכולה לא־אנשים. להרים, כמובן, אלא לאן? איך נדחקים הלא־אנשים הללו זה אל זה, כל הנורעות האלו הנטויות במצלוב והמשתלבות; רגליים רבות אלו, שרק פסיעות זעירות מפרידות ביניהן. מאליו מובן, שהכול לבושי פראקים. אנו צועדים לנו להלה, הרוח מגשבת בעד סדקים, שאנו ואיברינו מותירים בינינו. הגרונות נעשים משוחררים בהרים! סלא, פוצחים בשיר”.

קורא נכבד, אחר שהוגעתך כה הרבה בשאלה כה פשוטה, הרי בתמצית גם מוסר ההשכל. כי תזדקק לכינוי שלילה בלשוננו, ולא תספיק לך הבאת הכינוי הסתמי בתוך משפט שלילה, הצמד את השלילה לכינוי הסתמי. וכה תאמר:

לא איש, איש לא — לשלילת כל העצמים החיים
(כינוי שמני);

לא כלום, לא דבר, מאומה לא — לשלילת כל הדוממים
(כינוי שמני);

לא שום שום ... שום ... לא — לשלילת כל העצמים
מסוג מסוים (כינוי תוארי);

אף לא .. אחד — לשלילה מודגשת בסוג מסוים
(כינוי תוארי).

תן דעתך, שהכל מוטעם, חוץ מאף. ואם תרצה להוסיף מלת־יחס — על כולן תוסיף, חוץ מאף. כי כאן תוסיף אותה על השם.

„ממי קיבלת ז׳ — מאיש לא“.

„על מה אתה רוגז ז׳ — על לא-כלום“.

„ההיית בתיאטרון ז׳ — בשום הצגה לא!“ „אף

לא בהצגה אחת ז׳“.

ראובן סיוון

המדור ללשון העברית בקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות

הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות נערך בימים כ"ה בתמוז עד ג' באב תשכ"ה בקרית האוניברסיטה בירושלים, במעמד כ-800 חברי הקונגרס ואורחים ממדינת ישראל ומרחבי העולם. נשיא הכבוד של הקונגרס היה נשיא המדינה מר זלמן שזר, יו"ר הקונגרס והתועד המכין — הפרופ' בן ציון דינור, ומזכיר הקונגרס — מר צמנאל קופלביץ'.

דיוני הקונגרס התנהלו ב-14 מדורים של מדעי היהדות. המדור ללשון העברית התנהל בראשותו של הפרופ' ז' בן-חיים, ומזכירו היה ד"ר ע' אורנן. בראש הישיבות של המדור ישבו חליפות חכמים מחכמי הארץ ומחכמי חו"ל. ישיבה א', שהייתה משותפת למדורי הלשון והמקרא, נפתחה בהרצאתו של ד"ר מ' שניצר מפאריס על קשרים מילוניים בין עברית לאוגריתית, המצביעים על זיקה מיוחדת בין שתי הלשונות. פרופ' מ' הלד, הישראלי מפילדלפיה, העיר